

FEDIR STESCHKO
BEREZOWSKYJ UND MOZART
(AUS DER GESCHICHTE DER UKRAINISCHEN MUSIK
DES XVIII. JAHRHUNDERTS)

ФЕДІР СТЕШКО
БЕРЕЗОВСЬКИЙ І МОЦАРТ
(З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ XVIII СТ.)

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

FEDIR STESCHKO
BEREZOWSKYJ UND MOZART
(AUS DER GESCHICHTE DER UKRAINISCHEN MUSIK
DES XVIII. JAHRHUNDERTS)

ФЕДІР СТЕШКО

БЕРЕЗОВСЬКИЙ І МОЦАРТ
(З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ XVIII СТ.)

*Відбитка з Наукового Збірника т. III
Українського В. Університету в Празі*

ПРАГА 1942

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ПРАЗІ
DRUCKEREI DES PROTEKTORATES BÖHMEN UND MÄHREN IN PRAG
ДРУКАРНЯ ПРОТЕКТОРАТУ ЧЕХІЯ Й МОРАВА В ПРАЗІ

В історії української музики має дуже важливе значення XVIII стол., настільки важливе, що за останніх років де-хто з наших музичних дослідників навіть присвоює цьому століттю епітет «золотий вік» української музики. Правда, підстави для такої оцінки XVIII стол. наводяться такі, що їх не можна визнати за достатні. Це — чинність та музична творчість трьох визначних українських церковних композитів — Березовського, Бортнянського й Веделя, що припадають саме на це століття. Цього, звичайно, замало для того, щоб оцінювати XVIII стол., як «золотий вік» української музики. Адже ж творчість 3-х названих наших композитів охоплювала лише одну галузь музикування — церковну музику: Ведель був виключно церковним композитом, Березовський — переважно, бо поза своїми церковними композиціями він написав лише один відомий нам світський музичний твір — оперу «Демон-фонт», що, однак, до нас не дійшла й відома нам тільки з назвиська. Один Бортнянський складав не тільки церковні композиції — хоча саме цими композиціями він здобув собі славу й почесне місце в історії музики, — але й світські композиції. Але ж твори ці ні своїми сюжетами, ні своєю тематикою, ні, нарешті, — мовою не зв'язані з українською музикою, ні навіть з українським народом. В числі світських музичних творів Бортнянського значаться 4 опери. Але написані вони на сюжети чужі, не українські й до того ж не українською мовою: 2 — італійською й 2 — французькою; сольоспіви його, з яких нам відомий один зшиток,¹⁾ теж написані на французькі тексти; нечисленні камерні (струментальні) твори Бортнянського в своїй тематиці, в своєму музичному змісті не

¹⁾ «Recueil de Romances et Chansons, composées pour Son Altesse Imperial Madame la Grand-Duchesse de Russie, par D. B...», 1. зшиток, Петерб. 1793 (інші зшитки — невідомі). Див. Финдейзен: «Очерки по истории музыки в России» 1928, т. II, ст. 273.

мають нічого українського, та вони й відомі стали лише в ХХ стол.

Тільки церковні композиції Бортнянського, написані хоч і не на українські тексти (на тексти церковно-слов'янські), — але на такі, що їх вживалося та вживається й досі при українській богослужбі й через те ніби тісніш зв'язані з українською музикою. Але ж треба мати на увазі, що й ці твори написані в чужому для нас, італійському стилі, що тоді панував в Європі, й до того ж позбавлені українського забарвлення.

Крім того, з названих композитів тільки найменш талановитий та оригінальний — А. Ведель — жив та творив в Україні, якій і належить цілковито його творчість; останні два — М. Березовський та Д. Бортнянський — від молодих років (Бортнянський навіть від дитячих) жили й працювали поза межами України: вчилися обидва в Італії (Бортнянський там прожив аж 11 років), жили потім, по закінченні своїх студій, та працювали, розвиваючи свої творчі сили, в Росії (в Петербурзі), далеко від своєї батьківщини, й віддавали овочі свого музичного надхнення чужому краю, чужому народові. З українською музикою вони зв'язані дуже мало, — скоріш біологічно. Через те вони й не мали продовжувачів на Україні і вплив їх в українській музиці позначився дуже мало, та й те тільки в одній галузі — церковній музиці. Тому й не диво, що по смерті Бортнянського († 1825) й до виступу М. Лисенка на музичну арену в кінці 1860-х р. р., українська музика була ввесь час в рудиментарному стані й не дала ні одного визначного імені, ні одного видатного твору.

Отже, дуже тяжко, на підставі тільки музичної праці Березовського, Бортнянського й Веделя, присвоювати ХVІІІ-му стол. преедикат «золотого віку» української музики. Проте ХVІІІ стол., як ми вище сказали, має дуже велике значення в історії нашої музики: на це саме століття припадає кілька знаменних подій, що потім мали вплив на дальший хід українського музичного життя; тоді ж таки започатковуються в українській музиці нові явища, що стали вихідними пунктами для дальшого розвитку цієї музики.

Вже на початку цього століття, в першому його десятилітті, сталася подія, що мала велике значення в історії нашого церковного співу. Цією подією була поява перших наших нотодруків — львівських ірмолоїв 1707 (з датою 1700) й 1709 р. Це були перші наші нотодруки (перші взагалі — не тільки церковні). Велике значення їхне полягає в тому, що вони зафіксували нашу — принаймні найголовнішу й найважливішу — церковно-музичну спадщину й тим зберегли її від постійного псування й деформації, яким вона підпадала при поперед-

ній передачі її в рукописних копіях, а багато де-чого так і просто від загинуло.

Таке ж важливе значення мало в третій чвертині століття (р. 1772) так зване синодальне видання (в Москві) російських богослужбових книжок для співу — октоїху, ірмолюю, празників та обіходу. Хоча це видання було зроблене для потреб російської богослужби, російської церковної музики, й мало насамперед значення для цієї останньої, але ж до цих книжок була включена значна кількість співів українських, що під назвою «розпівів» київського, болгарського, грецького, герасимівського й інш., були перенесені з України до Московщини і там вжилися в практиці російської церкви; будучи внесені до синодальних видань, вони були заховані від забуття й загинули та збережені для дальших поколінь.

Нарешті, на прикінці вже століття (р. 1790-го) сталася ще одна важлива подія в царині нашої *релігійної музики*, хоча й не суто церковної. Маємо на увазі видання в Почаєві нотодруком «Богогласника». Є це велика збірка побожних пісень, що їх співалося поза богослужбою, при різних церковних урочистостях — головне, при церковних процесіях. Поява цього нотодруку теж має велике значення в історії нашої музики: в ньому зібрана й захована для дальших поколінь велика кількість популярних музичних творів, поширених серед широких мас українського народу, з якої частина (напр. коляди) заховалася в ужитку нашого народу аж до цього часу.

Всі ці події відбувалися в царині нашої церковної музики й релігійної нашої музики взагалі. Якщо долучити до того музичну творчість для тієї ж музики наших видатних композитивів того часу, — Березовського, Бортиянського й Веделя, — то значення XVIII-го століття для історії української музики стає ясне само собою.

Але і в царині *світської музики* відбулося багато важливого. Найважливішим фактом була поява українських народних пісень в друкованому вигляді. Залишаючи на боці спорадичну появу поодинських українських народних пісень в різних російських публікаціях того часу, вкажемо на важливіший факт — появу цих пісень, у більшій кількості, в збірниках російських пісень, що з'явилися за XVIII-го стол. Ми маємо на увазі дві збірки: 1. збірку нашого земляка — Василя Трутовського²⁾ й 2. збірку чеха — Яна Прача.³⁾ В цих збірках поруч з російськими піснями була поміщена й певна кількість

²⁾ «Собрание русских простых пѣсень съ нотами.» Ч. III, СПб. 1779 й ч. 4 — СПб. 1796.

³⁾ «Собрание Народных Русских пѣсень съ ихъ голосами» СПб. 1790.

українських, у Трутовського: в III-ій ч. — 3 пісні і в IV-ій ч. — 10 пісень; у Прача — 6 пісень, виділених навіть в окрему групу «*п'єсни малороссійскія*» (в дальших виданнях цієї збірки, що належать вже до слідуєчого століття, — правда, до початку його — українських пісень було вміщено вже 16). Значення цього факту дуже велике: крім того, що надрукування певної кількості українських пісень у цих збірках нам була збережена певна частина нашого народнього пісенного скарбу, самий факт збирання, записування й видання українських народніх пісень поклав початок нашій музичній етнографії.

Як бачимо, визначних моментів в своїй історії, за XVIII ст., українська музика має багато. Ці моменти й події роблять музичну історію цього століття дуже цікавою й надзвичайно важливою для дослідника — історика української музики. Але ж для докладного освітлення цих моментів, вияснення їхньої внутрішньої суті, зв'язку з попереднім розвитком, установлення певних імен та дат, — для всього цього нам бракує джерелового матеріалу й певної, опертої на такому матеріалі, літератури. Маємо уривки звісток, маємо не завжди віригідні спомини сучасників, темні вказівки в різних не музичного характеру джерелах. — от і все. Все це треба до того ж із великим трудом розшукувати, вибирувати, дуже пильно переглядати й перевіряти та обережно складати з того якийсь образ того, що справді було. Дуже часто цього буває замало, а то й зовсім нічого немає, крім одного тільки імені або вказівки на якийсь факт, без жадного їх освітлення. Цей брак певного й віригідного матеріалу, нерозробленість музичної історії XVIII ст. — не тільки у нас, але і в наших сусідів, серед яких та для яких за того століття працювали наші музики й у зв'язку з музикою яких розвивалася наша музика, — все це сприяє тому, що коло найвизначніших фактів та імен української музичної історії XVIII стол. давно вже почали творитися легенди, що покривають ці факти й наймення іноді такою верствою фантастики й плутанини, з-під якої дібратися до правди буває дуже важко. З однією з таких легенд ми й спробуємо розібратися в цій студії.

Є це легенда про те, що згаданий вже нами визначний український композитор XVIII-го стол., Максим Березовський, вчився разом зі славним німецьким композитором XVIII-го стол. *Вольфгангом Амадеєм Моцартом* (або одночасово закінчував свою музичну освіту) у знаменитого музичного теоретика того часу падре Мартіні, в Больоньї, та що ніби-то Березовський на конкурсі, яким закінчилася його наука у падре Мартіні «переміг» Моцарта, й наслідком цього було те, що ім'я Березовського було записане золотими літерами на мармуровій дошці

в Больонській музичній академії, за одними звістками поруч з іменем Моцарта, за другими — без цього сусідства.

Простежимо, звідки взялася ця легенда й що лежить в її основі.

Треба сказати, що історія слов'янської музики взагалі розроблена ще дуже мало. Про історію ж української музики нема що й казати. Дуже важливий відділ цієї історії — музична біографістика в нас ще не існує зовсім. Ми не спромоглися навіть на більш-менш пристойну біографію «батька української музики» — Миколи Лисенка, який хронологічно стоїть до нас дуже близько († 1912 р.), так що праця над його біографією не була б такою тяжкою: потрібна лише добра воля та ще, звичайно, вміння проробити таку працю... Але ж біографії Лисенка ми так і не маємо!

Не маємо ми зовсім біографій і наших визначних музик XVIII-го стол. — Березовського, Бортнянського й Веделя, хоча література про одного з них, а саме Бортнянського, й досить велика. Не написали їхніх біографій і *росіяне*, хоч музична діяльність цих музик в значній мірі була присвячена *російській* музиці. Не маємо ми й біографії Березовського. Те, що ми знаємо про його життя й творчість, міститься в різних словниках та підручниках і курсах історії музики й має словниковий характер, — себто є дуже схематичне, неповне, з прогалами, яких ні звідки доповнити. Але все це переноситься з одного словника до другого, з одного підручника історії музики до другого — *ad infinitum*.

По-перше з'являється ім'я Березовського в друку в першій праці з історії *російської* церковної музики: «*Историческое разсуждение вообще о древнемъ христіанскомъ богослужебномъ пѣніи вообще и особенно пѣніи російской церкви*» Євгена Болховітінова († 1837 як митрополита київський), що вийшла р. 1799-го у Вороніжі, а по-друге р. 1804 у Петербурзі. В цій невеличкій праці ім'я Березовського згадується тільки побіжно («Въ царствованіе жъ Достохвальныя Елисаветы въ Россійское пѣніе начала вводится совершеннѣйшая Италіанская музыкальная гармонія, и показались уже значительные въ Россіи пѣнія реенты: каковы суть наипаче *Рачинскій* и *Березовскій*»), — жадних біографічних відомостей тут не подається (изд. 1804 г., ст. 15).

Той самий автор в рр. 1805—1806 почав друкувати в московському часописі «Другъ Просвѣщенія» свій «Словарь русскихъ свѣтскихъ писателей, соотечественниковъ и чужестранцевъ, писавшихъ въ Россіи» (повністю «Словарь» вийшов вже по смерті автора — р. 1845-го, у Москві).

В цьому «Словарі» знаходяться й біографічні відомості про Березовського (гасло «Березовскій»), хоча Березовсько-

го ніяк не можна зарахувати до *письменників*. Оповідається тут і про його науку в Больонї, а оповідається ось-що: «Около 1765 года [Березовский] отправленъ былъ въ Италію и тамъ обучался въ Болонскомъ Музыкальномъ Обществѣ у старшаго Мартинія. Успѣхи его въ музыкальномъ искусствѣ приобрѣли ему въ самой Италіи отъмѣнное уваженіе . . . Болонская Академія, въ засвидѣтельствованіе его достоинствъ, пожаловала ему титулъ своего Академика, а Музык. Болонское Общество званіе капельмейстера, что можно почитать рѣдкимъ въ сей землѣ уваженіемъ къ иностранцу» . . . От і все. Ім'я Моцарта тут зовсім не згадується.

Ці відомості передруковані і в «Словарѣ достопамятныхъ людей Русской земли» нашого земляка Дм. Бантиша-Каменського, в 1-му томі, що вийшов р. 1836-го, де й зазначено під гаслом «Березовский»: «извлечено изъ Словаря историческаго о писателяхъ Россійкихъ преосвящ. Митроп. Киев. Евгенія».

Нам невідомо, з яких саме джерел запозичив біографічні відомості про Березовського митрополит Євген. Але треба мати на увазі, що вони хронологічно найближчі до доби Березовського († 1777) й з'явилися в світ (а перед тим збиралися й записувалися) тоді, коли могли ще жити люде, що знали самого Березовського, або ж могли мати якісь ближчі відомості про нього від його сучасників; тай сам Євген був молодшим, правда, сучасником Березовського (народ. 1767 р., від р. 1775-го вчився в Москві в духовній школі, де могли вже знати Березовського, яко церковного компоніста).

Біографічні відомості, подані митрополитом Євгеном, стали вихідним пунктом для всіх дальших біографій Березовського; нового до них не додавалося нічого, а коли й додавалося, то це нове було дуже сумнівне, бо ніколи при цьому новому не було вказівок на джерела, з яких воно бралось.

Нам не пощастило розшукати в Празі один зі старших російських енциклопедичних словників — Плюшара, що виходив у 30-х роках ХІХ-го стол., а тому ми й не знаємо, чи було там уміщено гасло «Березовский» й якого воно змісту.¹⁾ Але в трохі пізнішому такому ж словнику — К. Края («Справочный Энциклопедический Словарь»), у 2-му томі його (з р. 1849-го), таке гасло є, і в ньому про науку Березовського в Італії оповідається дуже коротко: «ѣздилъ въ Болонью (1765) и учился тамъ у Мартинія» (гасло не підписане). Як бачимо, подається тут багато менше, ніж є у митр. Євгена.

¹⁾ Так само не знайшли ми в Празі російського перекладу історії музики Г. Штафорда (1838 р.), до якого перекладчик — Воронцов долучив свій огляд історії музики в Росії, що в ньому, можливо, є щось і про Березовського (проте нам ніколи не приходилося зустрічатися, щоб хтось на нього посилався).

Р. 1851-го появилася в російському часописі «Библиотека для чтенія» (т. CV) перша — правда, коротенька — біографія М. Березовського. Належала вона П. Воротнікову, що був за тих часів вчителем співу в царській капелі, отже, в тій установі, до котрої свого часу був придлений на службу й Березовський; звідти й міг Воротніков здобути матеріяли для біографії Березовського. І в цій біографії про науку Березовського в Італії говориться дуже коротко: «Въ 1765 г. (Березовский) былъ отправленъ въ Болонью къ извѣстнѣйшему въ то время проф. музыки Мартини Старшему. Березовский какъ нельзя лучше воспользовался наставленіями этого ученаго музыканта. Болонская академія, удостовѣрившись въ несомнѣнномъ его талантѣ, почла справедливымъ поднести ему почетное въ то время титуло академика, а тамошнее о-во любителей музыки назначило его своимъ капельмейстером.» От і все. Нового, в порівнянні з митроп. Євгеном, є лише те, що останній оповідає, що Болонське музичне товариство дало Березовському «титул» капельмайстра, а Воротніков каже, що воно *призначило* його своїм капельмайстром, що мало вірогідно й нічим не підтверджується. Джерел для своєї статті Воротніков не подає жадних.

Трохи більше говорить про науку Березовського в Італії другий біограф останнього, того ж часу, В. Аскоченський, історик київської духовної академії, з якої вийшов і Березовський. В I-му томі своєї історії («Кієвъ съ древнѣйшимъ его училищемъ Академією»), що вийшов у Києві р. 1856, Аскоченський оповідає, між іншим, про Березовського: «двадцати лѣтъ отъ роду, Березовскій, на счетъ казны, былъ отправленъ в Болонью къ одному изъ отличнѣйшихъ тогда профессоровъ старшему Мартини. Около девяти лѣтъ Березовскій находилъся въ Болонской академіи, изучая тайны музыкальнаго искусства... День испытанія былъ для нашего композитора днемъ торжества. Глубокія познанія, свѣтлость мысли и чувства поразили членовъ болонскаго музыкальнаго общества и музыкальной академіи... Безпристрастные цѣнители музыкальныхъ талантовъ съ восторгомъ отдали честь, принадлежавшую иноземцу, и привѣтствовали его отъ имени музыкальнаго общества званіемъ капельмейстера, а отъ академіи — титуломъ академика» (ст. 277—278). Тут, власне кажучи, подається те саме, що й у митроп. Євгена, тільки розцвічене перлами красномовства («глубокія познанія, свѣтлыя мысли и чувства», що ніби-то «поразили членовъ болонскаго музыкальнаго общества и музыкальной академіи»); перлини ці взяті з фактичної заказівки митр. Євгена, що Березовський здобув свої відзначення «въ засвидѣтельствованіе достоинствъ». Та й нових джерел якихось до біографії Березовського Аскочен-

ський не подає жадних, спосилаючися тільки на «Словарь» митроп. Євгена та на «Словарь» Бантиша-Камєнського, — себ-то на того ж самого митроп. Євгена.

Автор першої історії російської церковної музики Д. Р а з у м о в с ь к и й, учень Київської духовної академії, в своїй праці: *»Церковное пѣніе въ Россіи«*, що вийшла в 3-х частинах, в рр. 1867—1869, жадних біографічних відомостей про Безеровського не подає, обмежуючися (на ст. ст. 228—229) на коротеньку характеристику його творчости.

Р. 1882-го в Петербурзі вийшла невеличка брошурка Н. А. Лебедева (здається, теж вчитель у царській капелі): *»Березовскій и Бортиянскій какъ композиторы церковной музыки«*, де подана й коротенька біографія Березовського. Нічого нового або цікавого вона не подає; про перебування Березовського в Італії говорить тільки, що *»Болонское муз. об-во удостоило его званія капелмейстера, а Болонская муз. академія — званія Академика — т. е. наград, которыя весьма рѣдко раздавались италіянцами иностранцам«*, — отже те саме, що подає й митроп. Євген та інші попередні автори.

Те ж саме оповідає про успіхи Березовського в Італії російський історик музики Л. Сакеті в своїй книзі *»Очеркъ всеобщей исторіи музыки«*, перше видання якої з'явилося р. 1883-го (два дальші вийшли в рр. 1891 й 1903-му).

В рр. 1880-х в російській музичній літературі з'являється невідомий раніш варіант звістки про успіхи Березовського в Італії. Оскільки нам вдалося простежити, автором цього варіанту був музичний письменник — дилетант П. Д. П е р е п е л и ц и н († 1887 р.). Вже по його смерті з'явилася — спочатку в часопису *»Новь«* р. 1889-го, і того ж року окремою книжкою його *»Исторія музыки въ Россіи съ древнѣйшихъ временъ и до нашихъ дней«*. В цій *»Исторіі«*, на ст. 75-ій, подаються, між іншим, такі відомості про Березовського: *»Италія оцѣнила знанія и талантъ Березовскаго. Онъ удостоился небывалыхъ въ Италіи для иноземца отличій: былъ избранъ почетнымъ членомъ многихъ музыкальныхъ академій, а въ болонской академіи имя его было вырѣзано золотыми буквами на мраморной доскѣ«*.³⁾ Джерела для цього варіанту, проте, Перепеліцин не подає, як нема жадних вказівок на якусь літературу чи документи в цілій його біографії Березовського. Між іншим, про самого автора варіанту подаються такі відомості (в російському виданні відомого музичного словника Г. Римана: *»Г. Риманъ. Музыкальный Словарь. Переводъ съ 5-го нѣмецк. изданія Б. Юргенсона«*, що був закінчений виходом у світ р. 1904-го): *»Всѣ эти труды*

³⁾ Курсива наша. Ф. С.

[Перепеліцина, Ф. С.], не безполезные въ смыслѣ накопленія фактовъ, лишены, однакo, серьознаго значенія вслѣдствіе слабoй научно-музыкальною подготовкoю П.» (ст. 1009). Гадаємо, що й щодо «накопленія» фактів на Перепеліцина не дуже можна покладатися.

Проте цей варіант, майже в дослівних виразах, почав колувати по різних пізніших російських публікаціях, що в них знаходилися звістки про Березовського. Головним чином знаходимо його в пізніших словникових публікаціях, так, напр.: 1. в «Энциклопедическомъ Словарѣ» Брокгауза і Ефрона («російський Брокгавз»), в т. 3^а, що вийшов р. 1891 (музичним співробітником цього словника був російський композит та професор консерваторії, але не історик музики Мик. Соловйов); 2. в «Русскомъ Біографическомъ Словарѣ» (т. II, з р. 1900-го); автор біографії Березовського — К. Храневич (невідомий як музичний письменник); 3. в «Православной Богословской Энциклопедіи», що виходила під редакцією проф. О. Лопухіна (в т. 2-му, що р. 1903-го вийшов 3-м виданням); автором біографії Березовського був священик А. Митропольський; 4. в другій великій російській енциклопедії — «Большая Энциклопедія», вид. т-ва «Просвѣщеніе», в 3-му томі якої (s. a., але на ньому вказується, що це є «стереотипне» видання; почав же цей словник виходити р. 1896), до варіанту, пущеного в хід П. Перепеліцином, додано ще, що «Большая академія мало того, що «записала его [Березовського] имя золотыми буквами на мраморной доскѣ» ще й «удостоила его титула почетнаго академика»); 5. і тільки «Новий Энциклопедическій Словарь» тих таки Брокгауза-Ефрона (т. VI — s. a.) з варіанту Перепеліцина залишив лише те, що «многія музыкальня академіи въ Италіи избрали Б. своим почетнымъ членомъ», зате додав звістку про те, що «Большая академія обрала Березовського на «почетнаго академика».

Повторює відомості, що знаходяться в книзі П. Перепеліцина й автор солідної праці з історії російської церковної музики — «Очеркъ истории православнаго церковнаго пѣнія (I. вид. — з р. 1893-го, останне — 4-те — з р. 1915), прот. В. Металлов, праця якого перед світовою війною була підручником з історії церковного співу в російських духовних школах; повторює їх навіть і сучасний російський музичний бібліограф, проф. М. Алексеев в своїй цікавій, хоча й не вільній від «поетичних» домислів брошурці «Максим Березовский» (окрема відбитка з одеського збірника «Посев», з р. 1921), де теж говорить про Березовського, що «Большая академія «поднесла ему титул почетнаго академика, а имя его было вырезано золотыми буквами на мраморной доскѣ» (ст. 6).

Отже, як бачимо, відомості, невідомо з якого джерела запозичені, протягом більш як 30-х років більш-менш дослівно переносяться з однієї публікації до другої, переходять від одного автора до другого без жадної спроби розібратися в них, пошукати їхнього джерела й дошукатися правди.

Виключення добить відомий історик російської церковної музики А. Преображенський († 1929 р.), що в своїх працях кілька разів звертався до Березовського (в «Словарь русского церковного пѣнія» — М. 1897 р., в гаслі «Березовскій» в російському виданні Риманового музичного словника та в «Очеркѣ історіи русского церковного пѣнія», що первісно друкувався в часоп. «Русская Музыкальная Газета» за р. 1907-й, а потім вийшов окремо в Петербурзі *s. a.*). Преображенський обмежується на фактичну вказівку про те, що Березовський вчився в Італії у падре Мартіні, додаючи ще до того, що науку він скінчив «блестяще» (див. «Слов. церк. пѣнія»), та ще за митр. Євгеном — що він повернувся «до-дому» з титулами «капельмайстра й академіка».

Ми перебрали майже все, що писалося в Росії про Березовського та що можна було знайти в приступних нам бібліотеках. Ми глибоко переконані, що і в тому, що нам не пощастило відшукати в Празі або здобути в іншому місці, ми не знайдемо нічого, що б річево доповнювало або змінювало те, що подають перебрані нами джерела: різниця може бути хіба в деталях або в редакції.

Залишаються ще література українська й література *західньо-європейська*.

Що торкається першої, то на ній не приходиться довго зупинятися. Вона й датується тільки останніми двома десятиліттями (від виходу у світ першої історії української музики пера Мик. Грінченка з р. 1922-го) та й у своїй фактичній частині вона що до історії XVIII-го стол. відказана на літературу російську, за якою вона, справді, і йде.

Отже, що до біографії Березовського, то у Грінченка («Історія української музики», ст. 148) ми знаходимо нову у порівнянні з російськими авторами, версію, що Березовський, по скінченні Больонської академії, одержав «звання професора» (підкреслення наше. Ф. С.) й «академіка». Звідки взяв цю версію Грінченко — не відомо: джерела для неї не вказано, а правдивість її дуже сумнівна; у других авторів ми такого роду звістки ні в кого не знайдемо.

У другого, пізнішого, нашого історика музики — д-ра Б. Кудрика (див. «Огляд історії української церковної музики» — Львів, 1937), про Березовського довідуємося ось-що: «... Березовський виїхав до Італії, де в Больоньї закінчував свої студії під славним падре Мартіні, будучи там шкільним товаришем

Моцарта. В 1771 р. відбув він іспит з титулом „maestro di musica“, а на пропам'ятній таблиці больонської „Academia Filarmónica“ стоїть і до нині побіч імени Моцарта (що там же здав іспита на маестра 1770 р.) також ім'я нашого композитора« (ст. 43). Знову та ж дошка з іменем Березовського, яку ми зустрічаємо в російській літературі, правда, в поетичнішому вигляді («мармурова із золотими літерами»); новою є звітка про те, що Березовський вчився в Больонській академії разом із Моцартом, хоча науку вони покінчили і не водночас. Отже, тут ми маємо ніби першу цеглину для легенди: Моцарт-Березовський (в російській літературі, переглянутій нами, на це ще не було натяку).

Що торкається західно-європейської музичної літератури, то вона цікавиться Березовським дуже мало: історики музики його імени ще не знають; зустрічається ім'я Березовського тільки в словниках, та й те дуже рідко: найраніш у «Nouvelle biographie générale... publiée par M. M. Firmin Didot frères»... (гасло «Березовський» знаходиться у V-му томі, що має дату 1855 р.); потім в «La Grande Encyclopédie», т. VI (s. a.); далі у Фетиса в «Biographie universelle des musiciens...» (т. 1 — в 2-му вид. — з р. 1873) та в деяких словниках німецьких (напр. Римановому), чеських («Ottův pačůný») та інш. Що торкається цих публікацій, то треба мати на увазі, що матеріялів для російської музики, до якої прийнято було зараховувати Березовського, вони не збирали й не розробляли самостійно, а здобували їх з рук російських співробітників,^{*)} які, звичайно, подавали до цих публікацій тільки те, що вони могли знайти в російських джерелах; щό ж там було — це ми показали вище, розглядом російської літератури про Березовського. Тільки ж треба зауважити, що в західно-європейських відомостях про Березовського, про науку його в Італії оповідається тільки те, що він *вчився у падре Мартіні*; про результати цієї науки та про якісь відзначення Березовського в них не згадується.

Нові докладніші відомості про Березовського подав за недавнього часу (р. 1928) російський музичний письменник Мик. Фіндейзен († 1928 р.) в своїй книзі «Очерки по истории музыки в России». В II т. цієї праці («примечанья» ст. XXXVIII) ми знаходимо такі відомості про Березовського: «Свое музыкальное образование Б. получил в Болонской музык. академии *повидимому* под руководством знаменитого падре Мартини; здесь сохранилась рукопись 4-голосной экзаменационной ра-

^{*)} Фетисові, напр., постачав матеріяли й відомості про російську музику й музиків інспектор царської капели П. С. Беліков (1793—1859)

боты Б. с пометой »15. мая 1771 г. „Signor Massimo Berzowski moscovita“ получил за нее 15 белых шаров и ему было присуждено звание *maestro* музыки. Повидимому Б. познакомился здесь с Моцартом, также получившим диплом Болонской филарм. академии, после испытания, состоявшегося в октябре 1770 г.» (підкреслення скрізь наші. Ф. С.).

Із слів Фіндейзена можна припускати, що він або сам бачив згадану екзаменаційну працю Березовського, або ж дістав звідкись відомості про неї (можливо, зі самої Больоньї) й те, що він говорить тут про відзначення Березовського по закінченні ним студій є, мабуть, найправдоподібніше (звичайно, й це треба ще перевірити на місці й докласти документами). Отже, зі всього того, що раніш так щдро приписувалося Березовському, як його відзначення за »блискуче« закінчення студій⁷⁾ (почесне членство в багатьох музичних академіях,⁸⁾ увічнення імени золотими літерами на мармуровій дошці, титул »професора«⁹⁾, або »почесного академіка«¹⁰⁾ чи то (капельмайстра«), залишається лише титул »maestro« музики, що його, справді, міг дістати Березовський, в наслідок закінчення школи, як академічний титул.

Ще одне з того, що оповідає Фіндейзен про Березовського, мусить зупинити нашу увагу, а саме — згадка його про те, що Березовський *міг* познайомитися в Больоньї з Моцартом, що теж — але раніш за Березовського (10. жовтня 1770-го р.) тримав іспит при Болонській музичній академії. Чому з'явилася у Фіндейзена ця згадка? Адже ж вона не стоїть ні в якому зв'язку з тим, що він оповідає про Березовського. Яке значення могла чи мусіла мати ця зустріч, якщо вона справді була, для Березовського? Тяжко на це відповісти з певністю, але ця згадка стане зрозумілою, коли ми припустимо, що Фіндейзеніві (пильному збирачеві різних матеріялів з історії російської музики) стала якимсь родом відомою й легенда про Моцарта й Березовського й він, перевіривши її, легенько, шляхом зіставлення двох дат, цю легенду усуває (зовсім про неї не згадуючи) *ad futurum*, щоб вже ні-хто до неї не звертався.

А легенда ця, справді, існувала й трималася особливо в колах церковно-музичних, де нам довелося не раз її чути. Чули ми її й тут, у Празі, під час дебатів з приводу одного музичного докладу на II-му Всеукраїнському з'їзді (р. 1932).

Звідки ж вона взялася?

⁷⁾ Див. Перепеліцин.

⁸⁾ *idem*.

⁹⁾ М. Грінченко.

¹⁰⁾ Нов. Енцикл. Слов.

Повстала вона не в музичних колах, а в колах літературних. Творцем її був російський белетрист XIX-го стол. Нестор Кукольник, українець із походження, забутий нині, а колись (в 30-х—40-х рр. того століття) популярний історичний оповідань є й мало кому відоме оповідання »Максимъ Созонтовичъ Березовський« (знайдемо ми його в 2-му томі його »Повѣстей и разказовъ«, що вийшов р. 1852-го), в якому малюється життя й нещаслива доля цього українського музики, починаючи якраз від іспиту в Больонській академії. Оповідається тут і про зустріч Березовського в Больонї з Моцартами — батьком та сином, 14-літнім тоді В. А. Моцартом.¹¹⁾ Зустріч відбулася на гостині у славного співака того часу, кастрата Фаринелі, на якій, крім Березовського та обох Моцартів був присутнім і тодішня болонська знаменитість, славний музичний теоретик, падре Дж. Мартіні. Під час цієї гостини Фаринелі запропонував, щоб молодий Моцарт спробував дістати диплом на титул академіка больонської музичної академії, що тоді вважалося за велику почесь. В. Моцарт став просити Мартіні, щоб той його допустив до іспиту на отримання того диплому й титулу; Мартіні погодився й призначив іспит на другий день. Далі оповідається, що й Березовський, учень Мартіні, що був присутній при цьому, теж звернувся до свого учителя, коли вони поверталися з гостини додому, з проханням, щоб Мартіні й його допустив до іспиту, й до того ж — разом із Моцартом; Мартіні на останнє не погодився, сказавши, що музична академія — не »кінське ристалище«, проте іспит Березовському призначив на той самий день, що й Моцартові, але в інші години. Потім докладно оповідається про самий перебіг іспитів для обох музик та про їхні результати. Нарешті оповідається й про церемонію включення нових академіків в число членів академії (вони були обое, зараз по оголошенні вислідів іспиту кожного, посаджені в крісла академіків, серед своїх екзаменаторів). Отже, обидва музикники водночас дістали почесний титул академіків — членів Больонської музичної академії.

Це є зерно пізнішої легенди. Про якесь змагання Березовського з Моцартом при іспиті в Больонській музичній академії не оповідає й Кукольник, хоч якийсь натяк на бажання Березовського »змагатися« з Моцартом при іспиті є в оповіданні Кукольника про те, що Березовський просив допустити його до іспиту *разом із Моцартом*, при чому й Мартіні зрозумів це прохання, як бажання Березовського поспробувати

¹¹⁾ В. А. Моцарт народився р. 1756, отже, ця зустріч мала бути р. 1770-го.

змагатися з Моцартом, бо відмовив Березовському, заявивши, що *академія* — не *жінське ристалище*. — В оповіданні Кукольника навіть рішуче відкидається всяка можливість змагання між Березовським та Моцартом. Але вже одне зведення до купи двох цих музик в один час, в одному місці та в одноквій ситуації (іспит, та ще більше — одночасове одержання титулу «академіків») могло наштовхнути на бажання поширити «поетичну вільність» Кукольника до ще більшої й вивторити легенду про те, що Березовський та Моцарт не тільки тримали іспит водночас і водночас досягли титул «академіків», але що іспит цей був, справді, змаганням між обома музикантами, при чому переміг: «наш» мистець, хоч і не такий славний, як Моцарт, а все ж видатний музикант.

До того ж нещаслива доля Березовського, від якої не врятував українського мистця його безсумнівний музичний талант, не могла не викликати до нього певного співчуття, певних симпатій, при яких дуже не трудно дійти й до бажання хоч чим-небудь прикрасити життя нещасливого музиканта — бодай легендою! При скупості ж біографічних відомостей про Березовського поле для фантастики, для легенд, яких героєм мав він бути, відкривалося дуже широке.

Нас ще може цікавити: як дійшов Кукольник до думки взяти сюжет для свого оповідання з біографії Березовського, хто його на це наштовхнув та хто дав йому сякі-такі відомості про Березовського, — відомості, яких він у тодішній російській літературі про Березовського не міг знайти? Сам Кукольник про генезу свого оповідання нічого нам не перказав (принаймні, до цього часу нічого нам про це невідомо), і ми можемо про те лише здогадуватися; здогади ці ведуть нас до славного російського композитора, М. Глінки та до царської капели, до якої — як ми згадували вище — по своєму повороті з Італії (р. 1774-го) був «приділений» на службу (але там не мав жадних функцій) і Березовський.

Як відомо з біографії Глінки, його автобіографічних записок та спогадів самого Н. Кукольника,¹²³ останній був великим приятелем Глінки (познайомилися вони десь р. 1834—1836), Глінка належав, під час перебування у Петербурзі, до Кукольникового т-ва, т. зв. «братії», що складалося з 3-х братів Кукольників та ще кількох осіб (серед цієї «братії» було й декілька українців), один час Глінка навіть жив у Кукольника; приятелювали вони й тоді, коли Глінка, по великому успіху своєї опери «Життя за Царя» був призначе-

¹²³ Див. «Записки Михаила Ивановича Глинки и переписка его съ родными и друзьями» (СПб. 1887); нове видання мемуарів Глінки див.: «М. И. Глинка. Записки, вид «Academia», під ред. А. Римського-Корсакова (1932 р.?).); тус таки, в додатку, й спогади Н. Кукольника.

ний за капельмайстра (власне, вчителя) царської капели. В останній, що ще й за часів Глінки поповнювалося переважно українцями й була якимсь українським «огніськом» у Петербурзі, могли заховатись якісь перекази, якась усна традиція про життя їхнього нещасливого земляка, члена цієї ж капели. Щось із цих переказів з біографічними відомостями про Березовського (може й не дуже правдивими) могло дійти й до Глінки, а від нього дістатися до Кукольника, що й передав їх у своєму оповіданні (адже ж і сам він був українець!). Фактичний матеріал для епізоду з іспитом Моцарта (та й Березовського) могла дати Кукольникові яка-небудь біографія Моцарта, хоча б, напр., біографія, написана російським музичним дослідником А. Д. У л и б и ш е в о м 1794—1858), що, хоч і був дилетантом, але мав досить солідні музичні знання, багато читав і до свого завдання поставився дуже уважно, Моцарта ж він просто обожав.¹³⁾

Є ще одне — дуже авторитетне й надійне — джерело для історії іспиту Моцартового при Больонській академії. Джерело це — Моцартова література (звичайно, переважно німецька): вона й дуже багата й безсумнівна. Всі факти з життя Моцарта простежені пильно й уважно, всі підкрплено відповідними документами, звичайно, оскільки це можна було взагалі зробити, — все перевірене критично. Головніші здобутки Моцартової літератури зібрані, зсистематизовані і в цілості подані в клясичній, справді, праці — 4 томовій біографії Моцарта пера Ота Яна, що виходила в роках 1880-х у Липську. В 1-му томі цієї біографії (вийшла в світ р. 1886-го) оповідається — на підставі сучасного листа Леопольда Моцарта (батька В. А. Моцарта) до його дружини — матері молодого Моцарта — про іспит, який тримав Вольфганг Амадей Моцарт при Больонській академії, подається текст диплому, що його дістав Моцарт по виконанні іспиту й навіть та писемна праця, яку мав виконати Моцарт при іспиті.

Самий згаданий лист Леопольда Моцарта є опублікований в книзі «Die Briefe W. A. Mozarts und seiner Familie», в 3-му томі цієї публікації, що з'явився р. 1914. В ньому (листі Л. Моцарта) оповідається, що в жовтні місяці р. 1770-го, Л. Моцарт, разом із молодим сином, з яким він тоді подорожував по Італії (це була музично-артистична подорож молодого Моцарта), приїхали до Больоньї, де останній мав тримати іспит при тамошній академії, щоб здобути собі титул «*academico filarmonico*» та бути прийнятим в число членів академії.

¹³⁾ «Nouvelle biographie de Mozart, suivie d'un aperçu sur l'histoire générale de la musique et de l'analyse des principales œuvres de Mozart...» (Петербург, 1843 р. — в 3-х томах).

що вважалося тоді за велике відзначення для музики, тим більш такого молодого, як був тоді В. А. Моцарт. В листі наводиться й дата іспиту (9-го жовтня 1770-го р.),¹⁴⁾ описується й сама процедура іспиту й церемонія прийняття Моцарта в число членів академії.¹⁵⁾

З книги ж О. Яна, де наводиться текст (латинський) диплому, що його дістав Моцарт, видно, що в тексті диплому зазначено тільки, що В. А. Моцарт *»inter academiae nostrae magistros compositores adscriptum fuisse»,* що, очевидно, й давало право Моцартові іменуватися *»academico filarmonico»,* як писав Леопольд Моцарт жінці.

В цьому листі Л. Моцарта, де про перебування його з сином у Больоньї, куди він повіз сина на іспит, говориться дуже докладно, ім'я Березовського не згадується (не згадується там і ім'я Фаринелі, яке ми зустрічаємо в оповіданні Кукольника); якщо Моцарти й зустрічалися в Больоньї із Березовським, то ця зустріч, очевидно, не залишила жадного сліду в пам'яті Л. Моцарта (очевидно, не зробивши на них ніякого вражіння, яким треба чи можна було б з ким поділитись); та й пробули Моцарти тоді у Больоньї, не довго: 20-го жовтня вони вже були в Міляні.

Отже й це джерело безсумнівно стверджує, що В. А. Моцарт тримав іспит при Больонській музичній академії 9-го жовтня 1770 р. Що ж до Березовського, то документально стверджено, що він тримав там іспит 15-го травня 1771. Таким чином можна вважати за безсумнівне, що Березовський і Моцарт не вчилися разом в Больоньї у падре Мартіні (Моцарт зовсім не вчився в нього), що хоча вони обидва й тримали іспит при Больонській музичній академії, але іспити відбулися в різні терміни для кожного з них, тому й не може бути й мови про якесь змагання між ними та про *»перемогу»* нашого музики при цьому змаганні.

*
*
*

Таким чином, один лише перегляд літератури про Березовського (почасті й Моцарта) показує не тільки повну безпідставність легенди про якесь суперництво між цими музикантами, але й те, яким серпанком фантастичних вигадок та

¹⁴⁾ М. Фіндейзен (див. вище) помилково пересуває цю дату на день пізніше — 10-го жовтня. Цією датою помічений диплом Моцарта, який, як оповідається в листі, Моцарт дістав на другий день після іспиту.

¹⁵⁾ Кукольникові зміст листа Л. Моцарта міг бути відомий з якоїсь публікації про Моцарта (між іншим книги Улібишева ми не могли в Празі знайти).

непровірених вісток покрита біографія цього нашого видатного музики XVIII-го стол.

Обов'язком молодого ще українського музикознавства й є розібратися в цій фантастиці, дошукатися правди в тому, що оповідають про Березовського дотеперішні його біографи. Але насамперед треба, поки ще не пізно й є для того можливість, дослідити важливий момент у біографії Березовського — історію його перебування в Італії та студій його там. Це дослідження можна проробити в італійських архівах, особливо Больонського Liceo Musicale; треба познайомитися й простудіювати літературу про падре Мартіні та його листування, що давно вже видане. Можливо, що дослідникові пощастить при цьому знайти й єдину оперу Березовського »Демофонт«, яку ми знаємо тільки з назви й якої ні сюжет, ні музика нам невідомі, хоча вже знаходяться автори, що пишуть про Березовського, як про одного »з славніших на свій час оперових композиторів на світі« (!)¹⁰) Звідки це взялося? Чи не нова легенда?

ZUSAMMENFASSUNG

Das XVIII. Jahrhundert ist für die Geschichte der ukrainischen Musik von großer Bedeutung. In diesem Jahrhundert haben wir einige Ereignisse zu verzeichnen, welche den neuen Etappen in der Entwicklung der ukrainischen Musik den Anfang geben und zwar:

1. die ersten gedruckten kirchlichen Gesangbücher, mit denen die vorhergehenden Erreichungen auf dem Gebiete der ukrainischen Musik stabilisiert wurden;

2. die ersten Sammlungen von Volksliedern sowohl religiösen wie auch weltlichen Inhalts, welche große Schätze von ukrainischen Liedern enthalten und somit den Anfang der ukrainischen Ethnographie machten;

3. das Auftreten einiger hervorragender ukrainischen Tondichter (Berezowskyj, Bortnjanskyj, Wedel), welche gewisse Richtlinien für die weitere Entwicklung der ukr. Musik festsetzten, besonders auf dem Gebiete der Kirchenmusik.

Aus diesem Grunde zog dieses Jahrhundert nicht nur die Aufmerksamkeit der Forscher an sich an, sondern auch jener, die sich mit der ukrainischen Musik überhaupt befaßten.

Leider, besitzen wir sehr wenige Dokumente sowie andere wichtige Quellen, welche uns mit diesem Jahrhunderte bekannt machen könnten. Deswegen ist auch die betreffende Literatur

¹⁰) Див. часопис »Проблем«, III. річн. (1941 р.), ст. 247.

sehr arm und wenig verlässlich. Es ist kein Wunder, daß viele bedeutende Tatsachen in der Geschichte der ukrainischen Musik des XVIII. J. mit den Legenden umhüllt sind, welche die wahre Geschichte nur verdunkeln und von welchen sich man nur mit Mühe befreien kann.

Zu solchen Legenden gehört auch diejenige, welche besagt, daß unser hervorragender Tondichter dieses Jahrhunderts Maksym Berezowskyj zusammen mit dem berühmten deutschen Komponisten Wolfgang Amadeus Mozart an der Bologner Musikakademie studierte, zusammen mit ihm die Prüfung ablegte, mit Mozart konkurrierte und denselben sogar bei dem Konkurs übertroffen hätte und deswegen auch sein Name auf der goldenen Tafel aufgeschrieben wäre.

Nur die genaue Prüfung der vorhandenen Literatur über Berezowskyj kann uns erklären, wie und wo diese Legende entstand, ebenso kann sie die Möglichkeit bieten, das Datum der Beendigung der Musikakademie in Bologna von Berezowskyj festzustellen. Andererseits bietet die Literatur über Mozart, die auf wahren und glaubwürdigen Quellen ruht, ein Zeugnis dafür, daß Mozart an der Bologner Musikakademie überhaupt nicht studierte, sondern dort nur die Prüfung ablegte, und zwar sechs Monate früher, als es Berezowskyj tat.

Es kann daher über die Konkurrenz zwischen Berezowskyj und Mozart keine Rede sein, und somit verliert die Legende »Berezowskyj-Mozart« den wahren Grund.

3229759

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ